

ФОРМА ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 2(14), с. 185–189

Аналізуються загальні питання цивільного позову в кримінальному процесі України. Розглядається проблема співвідношення норм Кримінально-процесуального кодексу України та Цивільно-процесуального кодексу України в частині використання ст. 119 Цивільно-процесуального кодексу.

Необхідність всебічного дослідження на судовому слідстві обставин, що викладені в цивільному позові, вимагає, щоб позов був заявлений до початку судового слідства. Суд не може правильно вирішити питання про майнові вимоги потерпілого, якщо ці вимоги будуть висунуті після проведення судового слідства. Крім того, цивільний позивач, а також підсудний чи цивільний відповідач будуть в цьому разі позбавлені можливості брати активну участь у дослідженні обставин, що зафіксовані в цивільному позові, та захищати свої інтереси. Тому встановлене законом правило, що цивільний позов може бути пред'явлений лише до початку судового слідства, повністю відповідає інтересам правосуддя [15, 118].

Юридичні наслідки цивільного позову спричиняються виходячи з їх викладення у позовній заяві, яка виконує функцію юридичного засобу порушення процесуальних відносин правовідновлення у кримінальному процесі.

Питання форми позовної заяви про відшкодування збитків розкриті у ст. 119 Цивільно-процесуального кодексу України (далі — ЦПК України). Зокрема зазначається, що позовна заява подається до суду у письмовій формі та має містити у собі такі дані [19, 45]:

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їхнє місце проживання або місцезнаходження, поштовий індекс, номер засобів зв'язку, якщо такий відомий;

- 3) зміст позовних вимог;
- 4) ціну позову щодо вимог майнового характеру;
- 5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги;
- 6) наведення доказів, що підтверджують кожен обставину, наявність підстав для звільнення від доведення вини;
- 7) перелік документів, що додаються до заяви.

Проведеним дослідженням встановлено, що форма цивільного позову про компенсацію моральної шкоди, заподіяної злочинцем, не може бути достатньо повно визначена на підставі ст. 119 ЦПК України. Теоретичний та значний практичний інтерес до її з'ясування спонукає проаналізувати структуру відповідної позовної заяви.

Власне, форма і структура цивільного позову про компенсацію моральної шкоди певною мірою наведені у постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. за № 4. У абз.1 п. 4 керівного роз'яснення вказано на зв'язок із цивільно-процесуальною формою звернення до суду.

Зокрема, у цивільному позові про компенсацію моральної шкоди повинні бути наведені такі дані:

- 1) найменування суду, уповноваженого вирішити позов по суті;
- 2) визначення сторін позовного провадження (їх точні назви та юридичні адреси);
- 3) зміст позовних вимог, в яких зазначені форма та розмір компенсації моральної шкоди у поєднанні з викладенням міркувань, з яких

- виходив потерпілий, визначаючи розмір майнової компенсації;
- 4) викладення обставин справи, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, зокрема, щодо компенсації моральної шкоди із зазначенням неправомірних діянь, що її спричинили;
 - 5) докази, що стверджують позов;
 - 6) підпис позивача, його представника із зазначенням дати звернення.

Це роз'яснення фактично дублює зазначену вище норму цивільно-процесуального законодавства, окрім тих змін, що відбулися зі вступом у законну силу ЦПК України від 18 березня 2004 р.

Зауважимо, що вказане роз'яснення у кримінальному процесі, як правило, не застосовувалось та не застосовується. Верховний Суд України вказав, що при слідчому провадженні кримінальних справ позовні заяви про компенсацію шкоди приймаються у довільній формі, без зазначення даних, які вказані у ст. 137 ЦПК (нині у ст. 119 ЦПК України). Це не суперечить кримінально-процесуальному законодавству, оскільки обов'язок доведення характеру та розміру шкоди, заподіяної злочином, покладений на слідчі органи [14, 31]. Проте це свідчить про недосконале та неповне оволодіння пересічними громадянами нормами інституту компенсації шкоди, оформлення цивільного позову. При цьому зазначимо, що цей інститут є новітнім для правової системи України. Тож не дивно, що потерпілі, які без допомоги юристів намагаються використати цей спосіб захисту, стикаються із труднощами при оформленні цивільних позовів про компенсацію моральної шкоди. У результаті значна частина вимог про компенсацію моральної шкоди не містить конкретних доказів вини [3–7].

Чинна ще за часів колишнього СРСР постановою Пленуму Верховного Суду СРСР № 6 від 28 травня 1954 р. “Про судову практику стягнення матеріальної шкоди, заподіяної злочином” звертала увагу як на недолік, коли, приймаючи від потерпілого чи його представника заяву про залучення до справи як цивільного позивача, слідчі органи і суди не вимагали від заявника оформлення цивільного позову відповідно до норм цивільно-процесуального законодавства [13, 372]. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1989 р. “Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна” (далі – Постанови) взагалі немає будь-яких вказівок відносно вимог, що висуваються у

позовній заяві у кримінальній справі. Лише у п. 5 Постанови пояснюється, що при розгляді цивільного позову в кримінальній справі з питань, не врегульованих Кримінально-процесуальним кодексом України, суд може керуватись відповідними нормами ЦПК України.

Справа в тому, що в кримінальному процесі позовні заяви практично завжди оформляються за відсутності вимог у ст. 119 ЦПК України. Таке становище з оформленням позовних заяв пояснюється як суб'єктивними причинами (слідчі та судді не вимагають від заявника оформлення позовної заяви відповідно до ст. 119 ЦПК), так і об'єктивними. До об'єктивних причин належить, наприклад, така обставина, як відсутність у заявника на момент пред'явлення позову точних відомостей про характер та розмір спричиненої шкоди, а також про відповідача. Звичайно, позовна заява, в якій межі матеріальної відповідальності цивільного відповідача чітко не встановлені, мало допоможе цивільному відповідачу в захисті від заявленого позову [12, 65–66].

Саме ці недоліки, спричинені нечітким формулюванням законодавства, негативно відображаються на позитивному рішенні цивільного позову в кримінальній справі. Зазначені недоліки можуть потягти за собою відмову в задоволенні позову або залишити за позивачем право на пред'явлення позову в порядку цивільного судочинства, що, з одного боку, затягує розгляд справи, а з іншого — покладає на позивача додаткові витрати (як відомо, у кримінальному процесі цивільний позов звільняється від сплати державного мита згідно із ст. 28 КПК України). Крім того, недоліки такої заяви можуть спричинити неприємні наслідки і для слідчих органів: суб'єкт кримінального процесу, в провадженні якого знаходиться справа, не може залишити заяву позивача без розгляду лише на тій підставі, що вона не відповідає вимогам ст. 119 ЦПК, водночас слідчий не може, наприклад, вжити заходів для забезпечення цивільного позову, оскільки не точно визначений відповідач. Тому на практиці слідчі пропонують цивільному позивачу в додаток до першої позовної заяви подати нову позовну вимогу з метою усунення недоліків попередньої, що обов'язково потребуватиме додаткових затрат фінансових засобів і часу учасників процесу [16, 50–51].

Щоб уникнути труднощів, необхідно використовувати у відносинах, пов'язаних із впровадженням цивільного позову в кримінальному процесі та не врегульованих кримінально-процесуальним законом, відповідні норми цивільно-процесуаль-

ного законодавства. Наприклад, органам слідства можна надати методичну рекомендацію, що приймати заяву про визнання цивільним позивачем потрібно не одночасно з визнанням особи потерпілою, а по можливості до завершення досудового слідства.

Такі спостереження підтверджуються висновками С. І. Шимон та І. М. Домбровського. Вони відзначають, що вітчизняна практика застосування норм інституту компенсації шкоди свідчить про те, що нині спостерігається тенденція, коли у позовах відсутнє обґрунтування характеру заподіяної шкоди та не наведені критерії визначення сум, пред'явлених потерпілими до стягнення [8, 47; 20, 14].

На процес і форму написання позову необхідно було б звернути більшу увагу як з боку потерпілого (цивільного позивача), так і з боку органів, що ведуть кримінальний процес, хоча б на тій підставі, що факт подання позову є юридичним фактом визнання особи цивільним позивачем, а відповідно іншу особу — відповідачем, фактом порушення питання про забезпечення цивільного позову та ін. Фактично йдеться про те, щоб особа, яка скоїла злочин, відшкодувала потерпілому від неї всі завдані збитки і страждання. Тобто це є фактом, який підтверджує бажання потерпілої особи отримати компенсацію.

Перебіг та ефективність позовного провадження щодо компенсації завданої шкоди безпосередньо залежать від повноти та вмотивованості позовної заяви. Це звернення має відобразити весь наявний у потерпілого обсяг інформації про злочин, характер та обсяг заподіяної шкоди. Відзначимо, що не обґрунтованих жодним чином цивільних позовів було виявлено небагато. Зокрема, потерпілий просив у цивільному позові стягнути за завдану моральну шкоду 1000 грн з обвинуваченого В. В. Присунько, не обґрунтувавши свою вимогу [2].

Зауважимо, що усунути зазначені недоліки можуть лише самі потерпілі. Адже ніхто інший, окрім потерпілого, не здатний первинно констатувати заподіяння страждань, пояснити їх природу, прояви, оцінити їх обсяг, що й дає йому можливість належно сформулювати позовну вимогу щодо компенсації їх за завдану шкоду. Варто погодитись із висновком С. Торопчіної-Агалакової: визначення моральної шкоди, її обсягу, форми і розміру достатньої компенсації є винятково індивідуальним актом, оскільки у кожному конкретному випадку обґрунтовуються власні страждання [18, 15].

Як правило, “зовнішній” бік заподіяння шкоди позивачі викладають достатньо повно, зазначаючи діяння, якими порушено правовий статус, подальшу поведінку правопорушника та об'єктивовані наслідки делікту.

Як видається, цивільні позови про компенсацію моральної шкоди можуть не містити вказівки на норми матеріального та процесуального права, що є джерелами регулювання компенсації за моральну шкоду. М. Й. Штефан зауважує, що позивачеві достатньо вказати фактичні обставини правопорушення. Застосувати до них норми законодавства та встановити наявність суб'єктивного права і потребу у його захисті — це завдання суду [21, 281]. Таке бачення видається правильним. Більше того, воно узгоджується із специфікою позовного провадження про компенсацію моральної шкоди, адже його правове регулювання ускладнене “розпорошеністю” законів по цілому масиву законодавства України. Тому пересічному громадянину дуже складно визначити джерело правового регулювання за його позовом.

Іншим недоліком оформлення цивільних позовів потерпілими є посилання на докази заподіяння інших видів шкоди — фізичної чи майнової. Верховний Суд України зазначив, що, як правило, вимоги про компенсацію моральної шкоди висувуються додатково до вимог про відшкодування збитків. При цьому потерпілі досить часто мотивують вимоги про компенсацію моральної шкоди посиланнями на докази заподіяння шкоди майну, помилково вважаючи, що сам по собі факт заподіяння майнових збитків уже свідчить про наявність моральної шкоди. Наприклад, потерпілий О. І. Царук у цивільному позові вказав на заподіяні йому крадіжкою з проникненням у житло збитки на суму 503 грн. При цьому потерпілий просив стягнути з винуватця 3 грн матеріальної шкоди та 500 грн моральної. Позов було цілком задоволено [1].

Повнота викладення фактичних обставин заподіяння моральної шкоди, її конкретного прояву істотно визначає подальший напрямок процесуальної діяльності, зумовлює долю цивільного позову. Отже, є підстави погодитись із А. В. Кукушкіним і С. Торопчіною-Агалаковою, які зазначили, що тільки найповніше викладення фактичних обставин заподіяння страждань, обґрунтування форми та розміру бажаної компенсації дає змогу потерпілому повністю реалізувати відповідний спосіб захисту [10, 115; 18, 15].

Дійсно, зазначені обставини, по-перше, не дозволяють відмовити у прийнятті позовної заяви

та порушенні позовного провадження; по-друге, не дають підстав відхилити визначені потерпілим форму та розмір бажаної компенсації як необґрунтовану.

На завершення цього аналітичного дослідження форми цивільного позову про компенсацію шкоди у кримінальному процесі відзначимо, що доцільно приєднувати до позовних вимог потерпілого додаткові клопотання. Як правило, це клопотання про забезпечення доказів та майнове забезпечення виконання рішення за заявленим позовом.

Зокрема, процесуальне доказування заподіяння страждань, індивідуальних особливостей реагування потерпілого потребує проведення слідчих дій, які б дали змогу виявити та дослідити нематеріальні (так звані ідеальні) сліди злочину. Це можна зробити шляхом допитів очевидців злочину чи інших свідків, які будуть вказані потерпілим у клопотанні про їхній виклик для допиту. Має сенс (хоча на практиці не зустрічається) клопотання про експертне дослідження психічного стану потерпілого.

За наявності достатніх підстав вважати, що без застосування майнового арешту неможливо виконати рішення за цивільним позовом про компенсацію шкоди, потерпілий має право просити про забезпечення заявленої вимоги (ч. 2 ст. 50 КПК України).

Психологічно виправданим видається клопотання про розгляд та вирішення вимоги про компенсацію шкоди без присутності потерпілого у судовому засіданні, якщо це може додатково травмувати його психіку чи пояснюється поганим станом самопочуття. Таке клопотання відповідало б і приписові ч. 2 ст. 291 КПК України.

В юридичній літературі була висловлена цілком слушна думка про право особи звернутись з позовною вимогою і заявою про злочин одночасно [17, 373]. Це зумовлено тим, що згідно з цивільним законодавством право на позов виникає від того дня, коли особа дізналась чи повинна була дізнатись про порушення свого права. Наявність же в кримінально-процесуальному законодавстві положення, за яким цивільний позов може бути поданий лише під час досудового слідства і дізнання чи судового розгляду справи (ч. 3 ст. 28 КПК), тобто після порушення кримінальної справи, створює ситуацію, коли злочин як юридичний факт породжує право звернутись до компетентних органів із заявою чи повідомленням про його вчинення, але не надає одночасно право вимагати відшкодування збитків. Розмежування у часі мо-

ментів виникнення зазначених прав, як правильно зазначає С. О. Александров, є штучним. Крім того, наведене положення ч. 3 ст. 28 КПК призводить до появи розбіжності в часі між виникненням права на позов після порушення кримінальної справи та початком перебігу строку позовної давності, який починається з моменту, коли особа дізналась або повинна була дізнатись про вчинений злочин. І хоча максимальний 10-денний строк перевірки заяв і повідомлень (ст. 97 КПК) не такий вже і великий, тривалий час може забрати передавання заяви за належністю. Крім того, у роботі правоохоронних органів зафіксовано такі недоліки, як затягування розгляду заяв та повідомлень, несвоєчасне повідомлення про результати розгляду зацікавлених осіб, необґрунтована відмова в порушенні кримінальної справи. Ці недоліки можуть призвести до того, що право суб'єкта вимагати компенсацію заподіяної шкоди буде втрачено або з часом потерпілий не зможе описати свої страждання так, як він відчував їх одразу після скоєння злочину.

Цієї ж позиції дотримується і російський законодавець (ч. 2 ст. 29 КПК Росії). Її розглядали і в юридичній літературі [11, 92]. Тому ми не згодні з позицією законодавця, за якою пред'явлення цивільного позову в кримінальній справі можливе лише після її порушення (ч. 3 ст. 28 КПК). Доцільно було б внести зміни до проекту КПК щодо можливості подання цивільного позову з моменту порушення кримінальної справи до початку судового слідства.

Виходячи з викладеного зазначимо, що інститут цивільного позову в кримінальному процесі є комплексним правовим інститутом, який надає можливість використовувати у кримінально-процесуальному провадженні норми цивільного процесу. Однак для найбільш повного та правильного застосування правових норм і для унеможливлення виникнення правових колізій варто було б у КПК України передбачити вимоги форми позову про відшкодування збитків унаслідок злочину, враховуючи вимоги науки і практики.

Література

1. Архів Острозького районного суду. Справа № 1–126/2003.
2. Архів Ярмолинецького районного суду. Справа № 1–73/2003.
3. Архів Ярмолинецького районного суду. Справа № 1–138/2003.

4. Архів Ярмолинецького районного суду. Справа № 1–120/2003.
5. Архів Ярмолинецького районного суду. Справа № 1–122/2002.
6. Архів Ярмолинецького районного суду. Справа № 1–124/2002.
7. Архів Ярмолинецького районного суду. Справа № 1–140/2002.
8. Домбровский А. А., Иванова С. А. Основные проблемы исковой формы защиты права. — М.: Изд-во МГУ, 1979. — 134 с.
9. Зинатуллин З. З. Возмещение материального ущерба в уголовном процессе. — Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1974. — 89 с.
10. Компенсация морального вреда. Документы, комментарии, практика / Сост. А. В. Кукушкин. — М.: Социальная защита, 1998. — 345 с.
11. Мазалов А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе. — М.: Юрид. лит-ра, 1977. — 96 с.
12. Понарин В. Я. Производство по гражданскому иску при расследовании уголовного дела. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. — 172 с.
13. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 28 мая 1954 г. № 6 "О судебной практике по взысканию материального вреда, причиненного преступлением" // Сб. постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924–1977. — Ч. 2. — М.: Известия, 1978. — С. 369–372.
14. Практика розгляду в кримінальному судочинстві позовів про компенсацію моральної шкоди, заподіяної злочинцем // Вісн. Верховного Суду України. — 2000. — № 4 (20). — С. 30–31.
15. Савицкий В. М., Потеружа И. И. Потерпевший в советском уголовном процессе. — М.: Госюриздат. — 1963. — 159 с.
16. Тарнавский О. А. Гражданский иск в уголовном процессе: Учеб. пособие / Под ред. А. П. Гуськовой. — Оренбург: Изд. центр Оренбург. гос. аграрного ун-та, 2000. — 246 с.
17. Тertiшник В. М. Кримінально-процесуальне право України: Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 1638 с.
18. Торолчина-Агалакова С. Скільки коштують нервові клітини? // Споживач. — 1997. — № 2. — С. 15–16.
19. Цивільно-процесуальний кодекс. Офіційний текст. — К.: Атіка, 2004. — 164 с.
20. Шимон С. І. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктивних цивільних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. Академія наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 1998. — 20 с.
21. Штефан М. Й. Цивільний процес. — К.: Ін Юре, 1997. — 386 с.

In clause the general questions of the form of the civil suit in criminal process of Ukraine are considered. The problem of compatibility of norms of the Criminal-remedial code of Ukraine and Civil-remedial code of Ukraine in a part of use of an item of 119 Civil-remedial codes in criminal process rises.

Надійшла 11 травня 2006 р.